

Η οικογένεια Ζάννου:
Επιχειρηματική δραστηριότητα και οικογενειακό δίκτυο
1885-1940

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εισήγησής μου είναι να παρουσιάσω τους μέχρι σήμερα προβληματισμούς μου και τα συμπεράσματα στα οποία έχω καταλήξει σχετικά με την έρευνα που διεξάγω πάνω στην επιχειρηματική δραστηριότητα της οικογένειας Ζάννου και την ιστορία των επιχειρήσεων που ίδρυσαν ή στις οποίες είχαν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ενεργό συμμετοχή (Οινοποιητική Εταιρεία Ζάννος και Ρως, Ανώνυμη Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, Ανώνυμη Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων, Γενική Βιομηχανική Εταιρεία ΒΙΟ, ΕΡΓΟΝ, ΒΕΛΟΣ, Ανώνυμη Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, ΤΕΚΤΟΝ κτλ.). Πέρα από τις γνωστές αυτές εταιρείες για τις οποίες δεν λείπουν οι βιβλιογραφικές ή αρχειακές αναφορές, υπάρχουν και κάποιες άλλες που ιδρύθηκαν, αλλά δεν μακροημέρευσαν για διάφορους λόγους και οι οποίες έχουν και αυτές τη σημασία τους.

Στην εισήγησή μου θα αναφερθώ ειδικότερα στον τρόπο με τον οποίο σταδιακά και συνειδητά δημιουργήθηκε, από τα μέσα του 19ου αιώνα, με πυρήνα την ευρύτερη οικογένεια Ζάννου, ένα συγκεκριμένο επιχειρηματικό δίκτυο, το οποίο δραστηριοποιήθηκε σε διάφορους κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας (κυρίως στην οινοποιία, στα μεταλλεία, στη μεταλλουργία και στην οδοποιία). Ένα επιχειρηματικό δίκτυο που δραστηριοποιήθηκε σε δύο περιόδους ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας: σε εκείνη που ξεκινά το 1882 και τελειώνει με τους βαλκανικούς πολέμους και σε εκείνη που ξεκινά το 1920 και τελειώνει με την πτώχευση του 1932. Ένα οικογενειακό-επιχειρηματικό δίκτυο που δεν φαίνεται να γνώρισε αντιθέσεις και συγκρούσεις στο εσωτερικό του και διατηρήθηκε ζωντανό από τα τέλη του 19ου αιώνα ως τις παραμονές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Μια οικογενειακή βιομηχανική επιχειρηματική δραστηριότητα η οποία έδειξε σημάδια προσαρμοστικότητας στις αλλαγές των οικονομικών συνθηκών που σημειώθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα, οδηγώντας την σε αναζήτηση νέων

επενδύσεων και στην ανάγκη συνεργασίας με την Τράπεζα Αθηνών ή και με άλλους βιομηχάνους, προκειμένου να δημιουργηθούν νέα επενδυτικά σχήματα για την κεφαλαιακή ενίσχυση των ήδη υπαρχουσών εταιρειών αλλά και για να ιδρυθούν νέες βιομηχανίες. Ένα δίκτυο που δεν μπόρεσε να αντέξει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και που η βιομηχανική του δραστηριότητα σταμάτησε με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Μέσα από τη μελέτη αυτή θα προσπαθήσω να απαντήσω σε μια σειρά ερωτήματα που ανακύπτουν όπως:

1. Πρωταρχικός στόχος της οικογενειακής βιομηχανικής δραστηριότητας υπήρξε η εξασφάλιση εργασίας για τα μέλη της οικογένειας και ενός καλού επιπέδου ζωής ή απλώς η με κάθε τρόπο μεγιστοποίηση των κερδών τους;
2. Σε ποιο βαθμό οι πανεπιστημιακές σπουδές των μελών της οικογένειας συνδέονται με τη μετέπειτα ενασχόλησή τους με συγκεκριμένους κλάδους της βιομηχανίας;
3. Κατά πόσο οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά καιρούς οι συγκεκριμένες βιομηχανίες οφείλονταν στη γενικότερη οικονομική συγκυρία ή, αντίθετα, σε άστοχες αποφάσεις και σε διοικητικές αδυναμίες των μελών της διοίκησής τους ή και στα δύο ταυτόχρονα;
4. Η σύνθεση των διοικητικών συμβουλίων των εταιρειών ήταν ενδεικτική του είδους του ελέγχου που ασκούσε η οικογένεια στην καθημερινή διαχείριση της εταιρείας; Η επιτυχία ενός διοικητικού συμβουλίου, και συνεπώς της βιομηχανίας, κρίνεται από τη σύνθεση του διοικητικού της συμβουλίου και από τη δυνατότητα η σύνθεση αυτή να εξασφαλίζει την απαραίτητη τεχνογνωσία, τις κατάλληλες συμβουλές και οδηγίες, την αναγκαία καλή φήμη, τους απαραίτητους διαύλους επικοινωνίας μεταξύ της εταιρείας και των εξωτερικών παραγόντων και, τέλος, την αναγκαία υποστήριξη από εξω-επιχειρησιακούς παράγοντες; Με βάση αυτά τα κριτήρια, πόσο επιτυχημένα ήταν τα διοικητικά συμβούλια των διάφορων εταιρειών;
5. Τι είδους συνεργασία αναπτύχθηκε μεταξύ των βιομηχανιών στις οποίες συμμετείχαν τα μέλη της οικογένειας Ζάννου;

2. Πηγές

Η έρευνά μου βασίστηκε στις ακόλουθες πρωτογενείς πηγές:

1. Στο αρχείο της *Εθνικής Τράπεζας*, στο οποίο υπάρχουν πολλοί φάκελοι που αφορούν όλες τις επιχειρήσεις στις οποίες δραστηριοποιήθηκε η οικογένεια.
2. Στο αρχείο του *Ελληνικού Λογοτεχνικού Ιστορικού Αρχείου*.
3. Στα αρχεία του *Μουσείου Μπενάκη*, κυρίως στο αρχείο Βενιζέλου.
4. Στο *αρχείο της οικογένειας Ζάννου*, το οποίο περιλαμβάνει:

α. Αλληλογραφία της οικογένειας Αριστόβουλου Ζάννου. Πλούσια προσωπική αλληλογραφία, που περιλαμβάνει 901 επιστολές, μεταξύ όλων των μελών της οικογένειας την περίοδο 1906-1916. Ο κύριος κορμός αυτών των επιστολών αφορά την περίοδο 1912-1914.

β. Αλληλογραφία του Αριστόβουλου Ζάννου με τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

5. Στην εφημερίδα *Νεολόγος Πατρών*, που υπάρχει σε ψηφιακή μορφή στο Μουσείο Τύπου Πατρών.
6. Στην εφημερίδα *Εμπρός*, που υπάρχει σε ψηφιακή μορφή στην Εθνική Βιβλιοθήκη.
7. Στην εφημερίδα *Ακρόπολις* και στο *Γεωργικό Δελτίο* στη Βιβλιοθήκη της Βουλής.
8. Στο αρχείο της ΕΤΒΑ του *Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς*.
9. Σε γραπτές και προφορικές μαρτυρίες μελών της οικογένειας Ζάννου:

α. Μιράντα Ζάννου-Παπαδοπούλου, *Μια οικογένεια, δύο αιώνες. Το χρονικό της οικογένειας Ζάννου*, Αθήνα 1997.

β. Ismene Zannou-Grohmann, *Die "Grohmann" und ihre Vorfahren. Schicksale und Lebenswege*, Herford 21 Οκτωβρίου 1968.

10. Αρχείο Βοβολίνη

3. Η οικονομία στα χρόνια του 1881-1940

Για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε μια συγκεκριμένη επιχειρηματική δραστηριότητα πρέπει πριν από όλα να τοποθετηθεί μέσα στο γενικότερο οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό πλαίσιο της εποχής όπου ανήκει και το οποίο από μόνο του θέτει τα αντικειμενικά όρια μέσα στα οποία μπορούσε να αναπτυχθεί η συγκεκριμένη δραστηριότητα. Μόνο έπειτα από αυτή την οριοθέτηση και γνωρίζοντας τα περιθώρια κινήσεων που υπήρχαν είναι δυνατόν να εξετάσουμε τις υποκειμενικές επιλογές.

Η περίοδος λοιπόν στην οποία αναφερόμαστε σημαδεύεται στο πολιτικό επίπεδο από τις προσπάθειες υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας, η οποία οδήγησε στην επέκταση των ελληνικών συνόρων στα σημερινά της όρια (προσάρτηση Ηπειροθεσσαλίας το 1881, κατάκτηση της Μακεδονίας και της Θράκης με τους Βαλκανικούς πολέμους). Η ήττα του 1897 αλλά και η Μικρασιατική Καταστροφή έδειξαν τα όρια αυτής της πολιτικής.

Η περίοδος αυτή στο οικονομικό επίπεδο σηματοδοτείται από δύο πτωχεύσεις του ελληνικού κράτους, του 1893 και του 1932. Η πρώτη πτώχευση οφειλόταν κυρίως στον υπέρμετρο δανεισμό του ελληνικού κράτους για την αντιμετώπιση κυρίως των πολεμικών δαπανών, ενώ η δεύτερη ήρθε ως αποτέλεσμα και της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 1929, της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης που ακολούθησε και έπληξε την Ελλάδα.

Οικονομική ανάπτυξη δεν νοείται χωρίς την ύπαρξη σοβαρών υποδομών. Συνεπώς το κράτος προχώρησε στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων (δρόμοι, σιδηρόδρομοι, λιμάνια). Ο ρυθμός της αστικοποίησης εντάθηκε όλη αυτή την περίοδο και ιδιαίτερα με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την εισροή στην Ελλάδα 1.500.000 εκατομμυρίων προσφύγων. Εμπορευματοποιήθηκε η αγροτική παραγωγή και παρατηρήθηκαν τα πρώτα σημάδια ανάπτυξης της βιομηχανίας και του τραπεζικού τομέα.

Πράγματι, μέσα στο χρονικό διάστημα που μελετούμε διακρίνουμε δύο περιόδους βιομηχανικής ανάπτυξης: η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει το χρονικό διάστημα που εκτείνεται από το 1881, δηλαδή μετά την προσάρτηση της Ηπειροθεσσαλίας, μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο· η δεύτερη περίοδος εκτείνεται από το 1920, όταν η αύξηση των εδαφών του ελληνικού κράτους

μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, σε συνδυασμό με την απότομη αύξηση του πληθυσμού με την έλευση των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, έδωσε νέα ώθηση στην ελληνική βιομηχανία.

Τέλος πρέπει να αναφερθούμε στο σταφιδικό ζήτημα, το οποίο απασχόλησε την ελληνική οικονομία και κοινωνία από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την πρώτη δεκαετία του 20ού. Η σταφίδα ήταν το σπουδαιότερο αγροτικό προϊόν της Πελοποννήσου και το κύριο είδος εξαγωγής της χώρας, γι' αυτό οι διακυμάνσεις της ζήτησης και της τιμής της στη ξένη αγορά είχαν άμεσο αντίκτυπο στην οικονομία. Η καταστροφή των γαλλικών κλημάτων από φυλλοξήρα το 1878 ευνόησε όχι μόνο την ελληνική σταφίδα αλλά και την παραγωγή του ελληνικού κρασιού, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια. Η ευνοϊκή όμως αυτή συγκυρία δεν διήρκεσε πολύ, καθώς γρήγορα δημιουργήθηκαν και πάλι οι γαλλικοί αμπελώνες, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσουν οι Έλληνες σταφιδοπαραγωγοί μεγάλη οικονομική κρίση μετά το 1894.

Αφού πολύ περιληπτικά αναφερθήκαμε στην πορεία της ελληνικής οικονομίας την περίοδο αυτή, στη συνέχεια εξετάζουμε το πώς εντάσσεται μια συγκεκριμένη επιχειρηματική δραστηριότητα μέσα σε αυτή την οικονομική συγκυρία.

Αρχικά θα προσδιορίσουμε τους πρωταγωνιστές αυτής της προσπάθειας, ποιοι δηλαδή απαρτίζουν αυτό που ορίζουμε ή –αν θέλετε– ονομάζουμε «οικογένεια». Θα αναφερθούμε στην κοινωνική προέλευση και τη μόρφωσή τους, στοιχεία που, κατά τη γνώμη μας, διαμορφώνουν χαρακτήρες και ίσως εξηγούν ορισμένες επιχειρηματικές επιλογές. Ουσιαστικά αναφερόμαστε σε δύο γενιές, ενώ στην έννοια της «οικογένειας» προσδίδουμε μεγάλο εύρος, ώστε να συμπεριλαμβάνει και τους γαμπρούς που ασχολήθηκαν με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Θα σταθούμε ιδιαίτερα στη δημιουργία των επιχειρήσεων οινοποιίας τα πρώτα χρόνια μέχρι την ίδρυση της Ανώνυμης Εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων καθώς και στην ίδρυση και ανάπτυξη της Γενικής Βιομηχανικής Εταιρείας ΒΙΟ.

4. Η οικογένεια Ζάννου

Η οικογένεια Ζάννου έλκει την καταγωγή της από τη Μυτιλήνη. Μετά τον απαγχονισμό του Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδη από τους Τούρκους στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης, η γυναίκα του με τον γιο της Ιωάννη φεύγουν από το νησί και εγκαθίστανται στην Κωνσταντινούπολη όπου και αλλάζουν το όνομά τους σε Ζάννος.

Ο Ιωάννης Ζάννος, μετά το τέλος των σπουδών του, ασχολήθηκε με το εμπόριο. Παντρεύτηκε τη Μαρία (Μαριόρα) το γένος Στρατηγοπούλου και απέκτησαν τέσσερα αγόρια: τον Κωνσταντίνο (1848), τον Κλεάνθη (1850), τον Μιλτιάδη (1852) και τον Αριστόβουλο (1856).

Το 1862 η Μαρία Ζάννου αποφάσισε να εγκαταλείψει τον σύζυγό της και την Κωνσταντινούπολη, και με τα τέσσερα παιδιά της και τους αδελφούς της Ευστράτιο και Αρίστιππο να εγκατασταθούν στην Αθήνα όπου και παρέμειναν την υπόλοιπη ζωή τους.

Ο Μιλτιάδης σπούδασε μηχανικός στο Πολυτεχνείο Αθηνών, ενώ ο Κωνσταντίνος και ο Αριστόβουλος σπούδασαν νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μετά το τέλος των σπουδών του ο Αριστόβουλος αποφασίζει να σπουδάσει γεωπόνος, καθώς το επάγγελμα του δικηγόρου δεν τον ελκύει καθόλου. Το 1878 παίρνει μέρος στο διαγωνισμό για την αποστολή υποτρόφων του κράτους στη Γεωπονική Σχολή της Γαλλίας, έρχεται δεύτερος στις εξετάσεις και φεύγει για την Ανώτατη Γεωπονική Σχολή του Montpellier. Μερικά χρόνια αργότερα διαπιστώνουμε ότι και ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος, μετέπειτα συνιδρυτής της εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων, ακολουθεί ανάλογο δρόμο στις σπουδές του. Σπουδάζει νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στη συνέχεια φεύγει στην Ευρώπη για να συνεχίσει τις σπουδές του, αλλά εκεί αποφασίζει να σπουδάσει χημικός για να ασχοληθεί με τη βιομηχανία.

Από τα τέσσερα αδέρφια ο Κλεάνθης ήταν ο μόνος που, απ' ό,τι φαίνεται, δεν ολοκλήρωσε ποτέ τις πανεπιστημιακές του σπουδές.

5. Η ενασχόληση της Α΄ γενιάς με τη βιομηχανία

Όλες οι μαρτυρίες, γραπτές και προφορικές, αναδεικνύουν ως κεντρικό πρόσωπο στην όλη επιχειρηματική δραστηριότητα της οικογένειας τον νεότερο αδελφό, τον Αριστόβουλο. Δεν ήταν όμως ο πρώτος που ασχολήθηκε με επιχειρηματικές δραστηριότητες. Προηγήθηκε ο Κλεάνθης, για τις πρώτες δραστηριότητες του οποίου στον τομέα εκμετάλλευσης μεταλλείων στην περιοχή της Κύμης Ευβοίας ελάχιστα γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε ότι διευθυντής των μεταλλείων του Κλεάνθη στην Κύμη ήταν ο Αιμίλιος Γρώμαν και ότι ο Κλεάνθης συχνά επισκεπτόταν τα μεταλλεία στην Κύμη και διατηρούσε στενές σχέσεις με την οικογένεια Γρώμαν.

Από αυτή την επαγγελματική σχέση, που προφανώς είχε εξελιχθεί και σε φιλική, προέκυψε και οικογενειακή, καθώς η κόρη του Κλεάνθη Ισμήνη, το 1905, παντρεύτηκε τον Γεώργιο Γρώμαν, γιο του Αιμίλιου, και εγκαταστάθηκε στο Μέγα Λειβάδι στη Σέριφο, όπου πλέον οι Γρώμαν εκμεταλλεύονται τα μεταλλεία της Σεριφου. Από τη διατριβή του Ιωάννη Παλάντζα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου του 2007 μαθαίνουμε ότι ο Κλεάνθης Ζάννος εμφανίστηκε τον Μάρτιο του 1896 ως εκπρόσωπος Ευρωπαίων επενδυτών για την ενοικίαση των μεταλλείων της Μονής Γαλατάκη. Ο Κλεάνθης ήταν εκείνος ο οποίος ασχολήθηκε και νοίκιασε αρχικά για τέσσερα χρόνια, για λογαριασμό του αδελφού του Αριστόβουλου, το ξερονήσι των Πεταλιών, στο οποίο εγκαταστάθηκε το 1885 ο Αριστόβουλος με τη γυναίκα, την πεθερά και τον κουνιάδο του και στο οποίο έζησαν τουλάχιστον 5 χρόνια δουλεύοντας σκληρά για την καλλιέργεια των αμπελώνων και την παραγωγή κρασιών, τα οποία γρήγορα άρχισαν να γίνονται γνωστά.

Ο Κλεάνθης επίσης είχε επενδύσει σημαντικά κεφάλαια στην επιχείρηση που είχε ιδρύσει ο αδελφός του Μιλτιάδης στο Βόλο με το μηχανικό Σταματόπουλο, με σκοπό την κατασκευή μηχανών. Τα κεφάλαια αυτά τα έχασε, αφού η επιχείρηση έπεσε έξω, και ο Μιλτιάδης ξαναγύρισε να εργαστεί στην κρατική Εταιρεία Κατασκευής Δρόμων και Γεφυρών.

5.1. Από την ετερόρρυθμη εταιρεία οινοποίησης «Ζάννος και Ρως, 1884» στην ανώνυμη εταιρεία «Οίνων και Οινοπνευμάτων, 1906». Α' γενιά

Όλες οι μαρτυρίες συνηγορούν στο ότι υπήρξε απόλυτα επιτυχής η πρώτη περίοδος της επιχειρηματικής δραστηριότητας της οικογένειας. Αναμφισβήτητα τους ευνόησε η συγκυρία. Οι γαλλικοί αμπελώνες είχαν καταστραφεί από τη φυλλοξήρα στα τέλη του 1870 και η ευρωπαϊκή αγορά κρασιών αναζητούσε εναλλακτικές λύσεις. Ο Αριστόβουλος Ζάννος και ο Μανώλης Ρως θα αδράξουν λοιπόν τη μοναδική αυτή ευκαιρία. Με τις επιστημονικές γνώσεις που απέκτησαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στη Γαλλία στην παραγωγή κρασιών,¹ το εγχείρημα διέθετε όλα τα εχέγγυα για να επιτύχει. Η εταιρεία εφάρμοσε ριζοσπαστικές και νεωτεριστικές μεθόδους. Τα κρασιά, τυποποιημένα πλέον, εξάγονταν στο εξωτερικό και γίνονταν περιζήτητα στις ευρωπαϊκές αγορές. Ο Αριστόβουλος Ζάννος επινόησε το μυστέλλι το οποίο παρασκεύαζε από σταφίδα. Ήταν ένα είδος μούστου στο οποίο έριχνε οινόπνευμα και το έστελνε στη Γαλλία, την Ιταλία και τη Γερμανία. Το μυστέλλι χρησιμοποιούνταν ως βάση στην παραγωγή του βερμούτ και διάφορων ισπανικών κρασιών. Η εταιρεία κατασκεύασε και κονιάκ, το οποίο έκανε εξαγωγή στη Βουλγαρία και την Αίγυπτο.

Σταδιακά όλα τα αδέρφια εμπλέκονται, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, στη επιχείρηση. Ο Κωνσταντίνος Ζάννος αναλαμβάνει νομικός σύμβουλος, ο Αριστόβουλος Ζάννος και ο Μανώλης Ρως την παραγωγή, ενώ ο Κλεάνθης ασχολείται με τις πωλήσεις. Επειδή τα κρασιά προέρχονταν από τους αμπελώνες των Πεταλιών, το οινοπωλείο που στεγαζόταν στο Μέγαρο Μελά στην πλατεία του δημαρχείου στην Αθήνα έφερε το επωνυμία «Οινοπωλείον Πεταλιών».²

Το 1890 ιδρύθηκε νέα εταιρεία, ομόρρυθμη αυτήν τη φορά, με την επωνυμία «Ζάννου, Ρως και Σία», ώστε να συμμετάσχουν στην επιχείρηση αφενός τα αδέρφια του Αριστόβουλου αφετέρου οι Α. Βλάχκαλης και Ν. Παντζέρης. Σκοπός της εταιρείας ήταν η παραγωγή οίνων εκλεκτών,

1. Βιομηχανική Επιθεώρηση, *Εκείνοι που φεύγουν*, Αριστόβουλος Ι. Ζάννος, Ο πρωτοπόρος της Ελληνικής Βιομηχανίας, Αθήνα....., σ. 91-94

2. Νέα Εφημερίς, *Διαφημίσεις*, Αθήνα 1892

επιτραπεζίων και επιδορπίων, οίνων προς ανάμιξιν, αποστάγματος οίνων (Cognac), σιροπιού από αμυλοσάκχαρο, συνεπτυγμένου μούστου από σταφύλια και σταφίδας, δεξτρίνης. Η εταιρεία διέθετε εργοστάσια στην Κυψέλη και στους Μύλους στην περιοχή της Αθήνας, στην Πάρο, στην Καλαμάτα, στην Τρίπολη, στο Αλιβέρι και στο Μαρμάρι.

Η εταιρεία συγκέντρωνε την οινοπαραγωγή της Πάρου και της Κύμης. Το 1891 ιδρύθηκε στην Κυψέλη νέο εργοστάσιο και το 1896 ακόμη ένα στους Μύλους Πενέση.

Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής το εργοστάσιο οινοπνευματοποιίας στη θέση Μύλοι στην Αθήνα το 1901 ήταν το μεγαλύτερο και τελειότερο στην Ελλάδα, στο οποίο λειτουργούσε τμήμα σιροποίας και αμυλοζακχάρου.

Το εργοστάσιο οινοποιίας της Καλαμάτας ήταν και αυτό εξοπλισμένο με τελειότατα μηχανήματα. Είχε κύριο σκοπό την κατεργασία του σταφυλιού και ήταν οργανωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί μέσα σε ένα δεκαπενθήμερο να κατεργάζεται 60.000 εκατόλιτρα σταφυλιού.³

Ο Αριστόβουλος Ζάννος ήταν εκείνος που για πρώτη φορά παρασκεύασε σταφιδίνη για τη χαλβαδοποιία και από τότε ο χαλβάς γίνεται μόνο με σταφιδίνη.⁴

3. Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, Απολογισμός του έτους 1901, Αθήνα 1902, σ. 9.

4. «Εκείνοι που φεύγουν. Αριστόβουλος Ι. Ζάννος: Ο πρωτοπόρος της ελληνικής βιομηχανίας», Βιομηχανική Επιθεώρηση, Αθήνα, χ.χ., σ. 91-94.

5.2. Από τα κρασιά στα τσιγάρα

Το 1900 τα αδέρφια Ζάννου αποφάσισαν να ιδρύσουν νέα εταιρεία για την καλλιέργεια τουρκικών καπνών πολυτελείας, υψηλής ποιότητας από σπόρο Ξάνθης και Καβάλας.⁵ Η εταιρεία Αδελφών Ι. Ζάννου και Σία είχε νοικιάσει στη Φθιώτιδα, στις παρυφές του όρους Όθρυς, ανάμεσα στη Λαμία και στη Στυλίδα, στο χωριό Λιμογάρδι, το κτήμα Λιμογάρδι, 70.000 εκταρίων.

Ήδη πριν από το 1900 οι ειδικοί μελετούσαν τη δυνατότητα αντικατάστασης του αιγυπτιακού σιγαρέτου από το ελληνικό. Ήταν γνωστό ότι το αιγυπτιακό τσιγάρο παραγόταν από καπνά που καλλιεργούνταν σε χώρες γύρω από το Αιγαίο πέλαγος. Αλλά, ενώ η εισαγωγή στην Αίγυπτο τουρκικών καπνών έμενε στάσιμη, η εισαγωγή ελληνικών αυξανόταν αλματωδώς από χρόνο σε χρόνο. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι οι γεωργοί στην Ελλάδα αντικαθιστούσαν σταδιακά τα μέτριας ποιότητας καπνά τους με την καλλιέργεια εκλεκτών τουρκικών καπνών και στο ότι οι έμποροι άρχισαν να εφαρμόζουν νέες λεπτεπίλεπτες επεξεργασίες του εγχώριου καπνού που τον καθιστούσε κατάλληλο για την παραγωγή τσιγάρων πολυτελείας. Για το λόγο αυτό οι αδελφοί Ζάννου αποφάσισαν να αναπτύξουν την παραγωγή καπνών νοικιάζοντας στη Φθιώτιδα το κτήμα Λιμογάρδι.⁶ Η ίδρυση σιγαρετοποιείου ήταν η φυσική και αναγκαία συμπλήρωση των δραστηριοτήτων της εταιρείας. Η δραστηριότητα αυτή εξαγοράστηκε το 1901 από την Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, αλλά δεν γνωρίζουμε πότε σταμάτησε να λειτουργεί.

Στην προσπάθεια ανάπτυξης μεγάλων καλλιεργητικών μονάδων που φιλοδοξούσαν να επιτύχουν οι Ζάννοι, εντασσόταν και το σχέδιο για την ενοικίαση του κτήματος του διαδόχου Κωνσταντίνου στη Μανωλάδα από την εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, σύμφωνα με τον *Νεολόγο* Πατρών της 22 Μαΐου 1904.

5. Βλ. χάρτη Νο 21 της ΕΛΠΑ.

6. Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, Απολογισμός του έτους 1901, σ. 6.

5.3. Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, Ανώνυμη Εταιρεία. Πρώην Ζάννου, Ρως και Σία.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1890 η αποκατάσταση των αμπελώνων στη Γαλλία δημιούργησε νέα δεδομένα τόσο στην παραγωγή και εμπορία του κρασιού όσο και στην πώληση της σταφίδας. Η αλλαγή αυτή απαιτούσε γενναίες προσαρμογές και ο Αριστόβουλος Ζάννος αντιλήφθηκε ότι αυτές οι αλλαγές δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς σημαντικά κεφάλαια. Απευθύνθηκε στην Εθνική Τράπεζα και στην Τράπεζα Αθηνών, αλλά μόνο η Τράπεζα Αθηνών ανταποκρίθηκε θετικά. Με την Τράπεζα Αθηνών ο Αριστόβουλος Ζάννος είχε πολύ καλές σχέσεις μιας και συνδεόταν φιλικά με τον Ι. Πεσματζόγλου, διευθυντή της Τράπεζας. Τους τελευταίους μήνες του 1900 με πρωτοβουλία της Τράπεζας Αθηνών αποφασίστηκε η μετατροπή της ετερόρρυθμης εταιρείας με την επωνυμία «Ζάννος, Ρως και Σία» σε ανώνυμη.⁷ Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η διάλυση της εταιρείας Ζάννος, Ρως και Σία και η ίδρυση της Ανώνυμης Εταιρείας Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας, με σκοπό την οινοποιία, την οινοπνευματοποιία, καθώς και κάθε εργασία που αφορούσε τη γεωπονία, την εμπορική και βιομηχανική εργασία επί βιομηχανικών και γεωργικών προϊόντων και κάθε άλλη σχετική εργασία.

Η Εταιρεία Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας ιδρύθηκε πράγματι στην Αθήνα στις 20 Νοεμβρίου 1900 και η χρονική διάρκειά της ορίστηκε στα 30 χρόνια. Το μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας ορίστηκε σε 2.000.000 δραχμές διαιρεμένο σε 20.000 μετοχές των 100 δραχμών. Αρχικά καλύφθηκε μετοχικό κεφάλαιο 1.400.000 δραχμών από τους ιδρυτές.

Στη νέα εταιρεία μεταβιβάστηκε όλη η ακίνητη και κινητή περιουσία της Εταιρείας Ζάννος, Ρως και Σία, που αποτελούνταν κυρίως από:

1. Ένα κτήμα στη θέση Κιλώνι ή Μύλοι των Αθηνών με τα παρακολουθήματα αυτού.
2. Δύο οικοπέδα στη θέση Αγία Φωτεινή ή Στέρνα του Δήμου Αθηναίων.

7. Τράπεζα Αθηνών, *Επετηρίς της Τραπέζης Αθηνών*, Αθήνα 1900, σ. 140.

3. Ένα οικόπεδο στην Παροικιά της Πάρου μαζί με τα πατητήρια και τα υπόλοιπα παρακολουθήματα.
4. Ένα εργοστάσιο οινοποίησης στην Καλαμάτα.

Από τις πρώτες ενέργειες της Εταιρείας Οινοποίησης και Γεωργικής Βιομηχανίας, πριν ακόμα εγκριθεί το καταστατικό της, ήταν να παρέμβει αποτελεσματικά στην κρίση που αντιμετώπιζε ο τομέας της καλλιέργειας των σταφιδαμπέλων μετά την καταστροφή που είχε υποστεί η παραγωγή από τον περονόσπορο το 1900. Η εταιρεία αποφάσισε να αγοράσει από τη Σταφιδική Τράπεζα τα 44 εκατομμύρια παρακράτημα σταφιδόκαρπου που είχε, ώστε η Τράπεζα με τα χρήματα αυτά να βοηθήσει τους καλλιεργητές σταφιδαμπέλων με την αγορά θειικού χαλκού και με δάνεια. Επειδή η ίδια η Εταιρεία Οινοποίησης και Γεωργικής Βιομηχανίας δεν διέθετε τα απαραίτητα κεφάλαια για την αγορά του παρακρατήματος του σταφιδόκαρπου της Σταφιδικής Τράπεζας, προχώρησε σε συνεννοήσεις με την Τράπεζα Αθηνών, οι οποίες κατέληξαν στην υπογραφή σύμβασης με την οποία η Τράπεζα Αθηνών ανέλαβε να καταβάλει στη Σταφιδική Τράπεζα 5.000.000 δρχ. για την αγορά του παρακρατήματος του σταφιδόκαρπου.

Από την αρχή της ίδρυσης έγιναν σκέψεις και μελέτες για τον τρόπο διάδοσης των προϊόντων της εταιρείας στις αγορές του εξωτερικού. Η σημαντικότερη κίνηση ήταν η ίδρυση το 1901 στο Λονδίνο υποκαταστήματος έπειτα από σκληρές προσπάθειες του Μ. Ρως.

Ο Αριστόβουλος Ι. Ζάννος ορίστηκε Γενικός Διευθυντής της Εταιρείας Οινοποίησης και Γεωργικής Βιομηχανίας και διορίστηκε εκκαθαριστής της διαλυθείσας εταιρείας Ζάννου, Ρως και Σία.

Ας σημειώσουμε ότι ήδη από το 1898 και μέχρι την ίδρυση της εταιρείας Οίνων και Οιοπνευμάτων ο Αριστόβουλος Ζάννος παρεμβαίνει με αρθρογραφία του (σε διάφορες εφημερίδες φιλοξενούνται οι απόψεις του, ενδεικτικά αναφέρουμε τον *Νεολόγο Πατρών*, το *Εμπρός* κτλ.) στο ζήτημα της σταφιδικής κρίσης, προτείνοντας διάφορες λύσεις οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση όλων των προτάσεων της Εταιρείας Οινοποίησης και Γεωργικής Βιομηχανίας και της Τράπεζας Αθηνών και που τελικά οδήγησαν στην ίδρυση το 1906 της Ανώνυμης Ελληνικής Εταιρείας Οίνων και Οιοπνευμάτων, από την Προνομιούχο Εταιρεία προς Προστασίαν της Παραγωγής και της

Εμπορίας της Σταφίδος και την ομάδα που συγκροτήθηκε από την Τράπεζα Αθηνών, και της εταιρείας Οινοποίησης και Γεωργικής Βιομηχανίας και της Οινοποιητικής και Οινοπνευματικής Εταιρείας Ε. Χαρίλαος και Σία. Ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος ανέλαβε τη διεύθυνση με τη στενή συνεργασία των Αριστόβουλου Ζάννου, Νικόλαου Κανελλόπουλου, Μανώλη Ρως και Δημητρίου Γαλανόπουλου. Και τα τέσσερα αδέρφια Ζάννου εργάζονταν στην νέα επιχείρηση ως διευθυντές.

ΠΙΝΑΚΑΣ

*Ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας Οινοποιίας και Γεωργικής Βιομηχανίας
με το επάγγελμά τους και το ποσοστό των μετοχών τους*

α/α	Επώνυμο - Όνομα	Επάγγελμα	Κάτοικος	Αριθμός μετοχών
1	Ζάννος Αριστόβουλος Ι.	Γεωπόνος	Αθηνών	2.572
2	Ρως Εμμανουήλ	Γεωπόνος	Αθηνών	
3	Ζάννος Κλεάνθης Ι.	Βιομήχανος	Αθηνών	
4.	Πεσμαζόγλου Ιωάννης Γ.	Τραπεζίτης	Αθηνών	120
5	Τριανταφυλλίδης Νικόλαος	Μηχανικός	Αθηνών	432
6	Βερρόπουλος Ηλίας	Νομομηχανικός	Αθηνών	288
7	Ζάννος Κωνσταντίνος Ι.	Δικηγόρος	Αθηνών	120
8	Δαμβέργης Αναστάσιος	Καθηγητής Πανεπιστημίου	Αθηνών	240
9	Μπότσης Ιωάννης	Κτηματίας	Αθηνών	600
10	Ιορδανόπουλος Μιλτιάδης	Δ/ντης Τράπεζας Αθηνών	Αθηνών	120
11	Χρηστομάνος Μαξιμιλιανός	Τραπεζίτης	Αθηνών	600
12	Πατταγιαννόπουλος Π.	Λ/στής Γ. Ετ.Εργοληψιών	Αθηνών	180
13	Μεσσαλάς Ευλάμπιος	Λοχαγός Μηχανικού	Αθηνών	180
14	Βασιλειάδης Βασίλειος	Εργοστασιάρχης	Πειραιώς	120
15	Αθηνογένης Γεώργιος	Τραπεζίτης	Αθηνών	600
16	Ιωαννίδης Μιχαήλ	Μηχανικός	Αθηνών	120
17	Ζαχαριάδης Δημήτριος	Υποδ/ντής Τρ. Μυτιλήνης	Αθηνών	
18	Μάτσας Αντώνιος Ζ.	Μηχανικός	Αθηνών	240
19	Μάτσας Ζαφείριος Κ.	Δ/ντής Τράπεζας Αθηνών	Αθηνών	120
20	Λαδόπουλος Αθανάσιος Ε.	Κτηματίας	Αθηνών	300
21	Βορές Δαμιανός	Δικηγόρος	Αθηνών	240
22	Μάνδρας Γεώργιος	Μηχανικός	Αθηνών	180
23	Ζάννος Μιλτιάδης	Μηχανικός	Αθηνών	264
24	Κυριακός Γεώργιος Δ.	Γεωπόνος	Καλαμών	60
25	Θεοχαρίδης Γεώργιος	Εμπορος	Οδησσού	360

26	Παντζερίης Νικόλαος	Επιθεωρητής Δημ. Έργων	Αθηνών	630
27	Δημητρακοπούλου Αικατερίνη	Ανεπάγγελτος	Πάρου	72
28	Πεστεμαλζόγλου Ιωάννης	Τραπεζίτης Σύρος	Ερμούπολης	360
29	Παπούδωφ Αριστείδης	Κτηματίας	Αθηνών	120
30	Σγούτας Βασίλειος	Δ/ντής τραπ. οίκου Ζαρίφη	Κων/λης	432
31	Βλάχκαλης Νικόλαος Θ.	Μηχανικός	Αθηνών	1500
32	Μάτσας Αντώνιος Κ.	Μηχανικός	Αθηνών	120
33	Σπουργίτης Αναστάσιος	Υπ/ντής Τράπεζας Αθηνών	Ερμούπολης	120
34	Τράπεζα Αθηνών		Αθηνών	2.290
35	Καρακούσης Βασίλειος	Κτηματίας	Αθηνών	300

6. Από την εταιρεία Α. Ζάννος και Υιός στη Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, ΒΙΟ. Β΄ γενιά

Με τη βιομηχανία, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, ασχολήθηκαν ενεργά πολλά από τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας της δεύτερης γενιάς. Παραθέτουμε ονόματα και θα επανέλθουμε σε αυτά. Ο γιος του Αριστόβουλου, Μίλτος, ο άνδρας της κόρης του Έλλης, Γιάννης Αγαλίδης, ο γιος του Κωνσταντίνου, Δημήτρης, ο άνδρας της κόρης του Κωνσταντίνου Έλλης, Μίλτος Μυλωνάς, ο άνδρας της κόρης του Κλεάνθη Ισμήνης, Γιώργος Γρώμαν. Επίσης στα διοικητικά συμβούλια της ΒΙΟ βρίσκουμε τον πεθερό του Μίλτου, Αχιλλέα Μαυρίδη, τον άνδρα της αδελφής της γυναίκας του Μίλτου Αλεξάνδρας, Αλέξανδρο Μαυρομάτη, τον Κωνσταντίνο Νέγρη και τον Νικόλαο Παντελάκη, άνδρα της αδελφής του Ελμίνας. Άλλα μέλη της οικογένειας θα εργαστούν ως στελέχη στις εταιρείες που ίδρυσε ή συμμετείχαν στη διοίκησή τους μέλη της οικογένειας.

6.1. Σπουδές

Ο Μίλτος Α. Ζάννος γεννήθηκε το 1889 στους Πεταλιούς, πήγε σε ηλικία 16 ετών στη Ζυρίχη για σπουδές. Για ένα χρόνο παρακολούθησε προπαρασκευαστικά μαθήματα στην Πολυτεχνική Σχολή της Ζυρίχης και το 1907 πέρασε εξετάσεις και έγινε δεκτός στη Σχολή Χημικών Μηχανικών. Τελείωσε τις σπουδές το 1911. Αμέσως μετά τις σπουδές του πήγε στην Κοπεγχάγη για να ειδικευθεί στη ζυμοχημεία και ειδικότερα στην κατασκευή της μαγιάς της μπίρας. Στη Δανία έμεινε άλλον ένα χρόνο και πήρε ειδικότητα.

Ο Δημήτρης Κ. Ζάννος γεννήθηκε το 1889 στην Αθήνα, ήταν συνομήλικος του Μίλτου. Σπούδασε στο Μόναχο μηχανολόγος και εργάστηκε ως Γενικός Διευθυντής στη ΒΙΟ. Το 1917 διορίστηκε καθηγητής του Πολυτεχνείου Αθηνών και το 1920-1923 δίδασκε το μάθημα των ανυψωτικών μηχανημάτων. Παραιτήθηκε για να αφοσιωθεί στη ΒΙΟ.

Ο Ιωάννης Κ. Ζάννος γεννήθηκε το 1891. Σπούδασε στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης μηχανολόγος. Στη συνέχεια πήγε στην Αγγλία για εξειδίκευση στα μηχανολογικά των αυτοκινήτων. Όταν γύρισε στην Ελλάδα εργάστηκε στο μηχανουργικό τμήμα της ΒΙΟ. Το 1949 εξελέγη καθηγητής στο Πολυτεχνείο στο μάθημα των Υδροδυναμικών Μηχανών.

Ο Γιάννης Αγαλίδης γεννήθηκε το 1880. Σπούδασε στο Παρίσι και Μόναχο αρχιτεκτονική. Όταν γύρισε στην Ελλάδα ίδρυσε με τη βοήθεια του Αριστόβουλου την εταιρεία ΕΡΓΟΝ που κατασκεύαζε δρόμους.

Ο Μιλτιάδης Μυλωνάς γεννήθηκε το 1881 Σπούδασε στο Πολυτεχνείο Αθηνών αρχιτέκτονας μηχανικός. Ειδικεύτηκε στην κατασκευή δρόμων και γεφυρών. Ο Μιλτιάδης εργάστηκε για μερικά χρόνια στην Κρήτη. Ο Μιλτιάδης ίδρυσε μαζί με τον Αγαλίδη την εταιρεία ΕΡΓΟΝ.

Ο Κωνσταντίνος Νέγρης ήταν γιος της Αγλαΐας Στρατηγοπούλου και του Θεόδωρου Νέγρη. Σπούδασε στη Λιέγη. Όταν επέστρεψε στην Ελλάδα ανέλαβε τη διεύθυνση ενός λιγνιτωρυχείου στο Λαύριο που ανήκε σε γαλλική εταιρεία και το 1925 εργάστηκε στην Εταιρεία Επιχειρήσεων εν Ελλάδι.

6.2. Α. Ζάννος και υιός

Το 1913, μετά την επιστροφή του Μίλτου από τις σπουδές του στο εξωτερικό, ο πατέρας του άρχισε να προετοιμάζει το έδαφος για τη δημιουργία νέας βιομηχανικής επιχείρησης στην οποία θα απασχολούνταν ο γιος του Μίλτος για την παραγωγή ζύμης, ειδικότητα που είχε αποκτήσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Τα σχέδια, όπως φάνηκε στη συνέχεια, ήταν ευρύτερα, γιατί ο Αριστόβουλος σκόπευε να εντάξει στην επιχείρηση μηχανουργείο, στο οποίο θα απασχολούνταν τα ανίψια του Δημήτρης και Γιάννης όταν θα τελείωναν τις σπουδές τους.

Η οικογενειακή αλληλογραφία μας δίνει αρκετές λεπτομέρειες για τις πειραματικές προσπάθειες παραγωγής μαγιάς την περίοδο 1912-1914. Μετά την επιστροφή του από τις σπουδές του στο εξωτερικό ο Μίλτος εγκαταστάθηκε στους Μύλους, στην έκταση όπου βρισκόταν εγκατεστημένη και η Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων. Στους Μύλους κατασκευάστηκε

κτήριο και άρχισαν τα πειράματα στη ζύμη. Σε ταξίδι του στο εξωτερικό, το 1913, ο Μίλτος συνάντησε τον Δανό φίλο του Drayer που εργαζόταν σε εργοστάσιο παραγωγής ζύμης στο Nagymarad της Ουγγαρίας. Επισκέφθηκε το εργοστάσιο Moskonits ως Γάλλος φίλος του Drayer, ώστε να μην αποκαλυφθεί ο πραγματικός στόχος της επίσκεψής του, που δεν ήταν άλλος από το να διαπιστώσει τον τρόπο λειτουργίας ενός εργοστασίου παραγωγής ζύμης και να εφαρμόσει τις ίδιες μεθόδους και στο δικό του εργοστάσιο στην Ελλάδα.

Ο Μίλτος Ζάννος είχε ήδη προτείνει στον Drayer να τον προσλάβει μόλις το εργοστάσιο της ΒΙΟ θα ήταν έτοιμο.

6.3. Ίδρυση της εταιρείας

Τον Ιανουάριο του 1918 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, με σκοπό την κατασκευή και πώληση χημικών, ζυμοτεχνικών, μηχανουργικών και, εν γένει, βιομηχανικών προϊόντων, και το διοικητικό συμβούλιο είχε την ελευθερία να επεκτείνει τις εργασίες της εταιρείας σε οποιαδήποτε άλλη επιχείρηση έκρινε σκόπιμο.⁸ Το μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας ορίστηκε σε 1.000.000 δραχμές, το οποίο διαιρούνταν σε 10.000 μετοχές των 100 δραχμών. Το διοικητικό συμβούλιο είχε το δικαίωμα μέσα στην πρώτη πενταετία να αυξήσει το μετοχικό κεφάλαιο μέχρι τις 2.000.000 δραχμές. Η διάρκεια της εταιρείας ορίστηκε σε τριάντα χρόνια. Το μετοχικό κεφάλαιο διανεμήθηκε στους ιδρυτές όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα. Η εταιρεία ξεκίνησε ως καθαρή οικογενειακή ανώνυμη εταιρεία, αφού σε αυτή συμμετείχαν σχεδόν αποκλειστικά άτομα που συνδέονταν μεταξύ τους με οικογενειακό δεσμό. Πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου αναλαμβάνει ο Αχιλλεύς Μαυρίδης, ο οποίος παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι το 1926, οπότε τον διαδέχεται ο Εμμανουήλ Ρως.

8. Καταστατικό της εν Αθήναις εδρευούσης Γενικής Βιομηχανικής Εταιρείας, Αθήνα 1918.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ιδρυτές της Ανώνυμης Γενικής Βιομηχανικής Εταιρείας, επάγγελμα και ποσό μετοχών τους κατά την ίδρυση το 1918

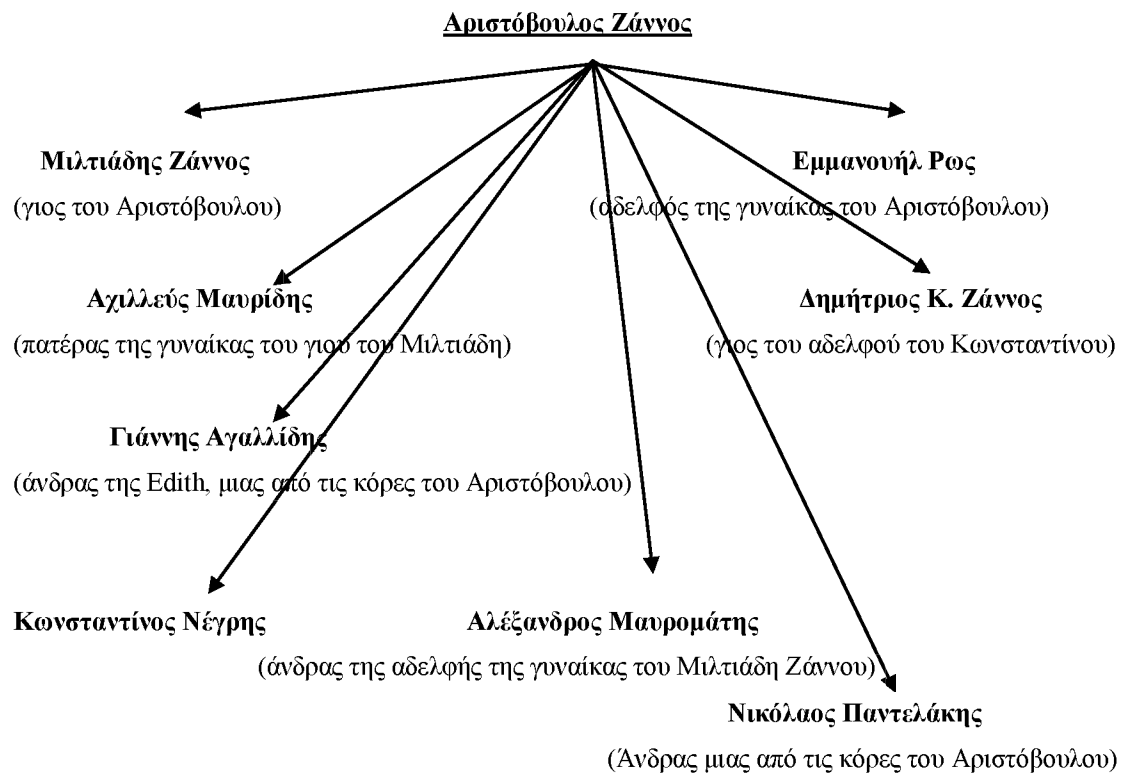
	<i>Επωνυμία εταιρείας ή προσώπου</i>	<i>Επάγγελμα</i>	<i>Αριθμός μετοχών</i>
1	Εταιρεία Α. Ζάννος και Υιός	Ομόρρυθμη Εμπορική Εταιρεία	3.178
2	Ζάννος Μιλτιάδης	Αντιπρόσωπος εταιρείας Α. Ζάννος και Υιός	
2	Ζάννος Αριστόβουλος Ι.	Γεωπόνος, “ “ “ “	3.172
3	Μαυρίδης Αχιλλεύς	Διδάκτωρ νομικής, δικηγόρος, κτηματίας	500
4	Ζάννος Δημήτριος Κ.	Μηχανικός	2.000
5	Αγαλίδης Ιωάννης	Μηχανικός	300
6	Μαυρομάτης Αλέξανδρος	Υπάλληλος ΕΤΕ	300
7	Ρως Εμμανουήλ	Γεωπόνος	300
8	Πανταζόπουλος Ηλίας	Έμπορος, κάτοικος Καλαμάτας	250

Πίνακας

Διατελέσαντες πρόεδροι του Διοικητικού Συμβουλίου
της Ανώνυμης Γενικής Βιομηχανικής Εταιρείας ΒΙΟ
1918-1939

1	Αχιλλεύς Μαυρίδης, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου	1918-1923
2	Εμμανουήλ Ρως, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου	1923-1932
3	Κωνσταντίνος Νέγρης, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου	1932-1938
4	Βρασίδης Παπαγιαννόπουλος, Πρόεδρος και Γενικός Διευθυντής	1938-1939
5	Διονύσιος Παυλάτος, Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου	1939-

Μέλη της οικογένειας Ζάννου που συμμετείχαν κατά διαστήματα στο
Διοικητικό Συμβούλιο της ΒΙΟ
1918-1919

Άλλα μέλη: Ανδρέας Χατζηκυριάκος, Κωνσταντίνος Ζαρίφης, Στ. Ευγενίδης, Στ. Παντελίδης, Ν. Μαυρουδής, Μ. Δαμαλάς, Κ. Γεωργικόπουλος, Ν. Κανελλόπουλος

Έναντι των μετοχών που λάμβανε η Εταιρεία Α. Ζάννος και Υιός εισέφερε στη νεοσύστατη εταιρεία ΒΙΟ:

1. Ένα εργοστάσιο παραγωγής ζύμης στη θέση Μύλοι των Αθηνών με όλα τα μηχανήματα, παραρτήματα, εξαρτήματα και παρακολουθήματά του, που ήταν οικοδομημένο σε οικόπεδο που ανήκε στην Ανώνυμη Εταιρεία Ελληνική Εταιρεία Οίνων

και Οινοπνευμάτων. Το εργοστάσιο αυτό το εισέφερε και μεταβίβασε στη νέα εταιρεία κατά πλήρη κατοχή και κυριότητα αντί 100.000 δραχμών για τις οποίες έλαβε 1.000 μετοχές.

2. Ένα περιβόλι 8 στρεμμάτων.
3. Ένα κήπο στη θέση Έξω Σεπόλια των Αθηνών 8.819 στρεμμάτων. Τα δύο αυτά ακίνητα συνεισέφερε η εταιρεία αντί 50.000 δραχμών για τα οποία έλαβε 250 μετοχές επειδή βαρύνονταν και τα δύο με υποθήκες.
4. Ένα υπό κατασκευή εργοστάσιο σε κτήμα της εταιρείας στην περιοχή Μυρτιά του Αιγίου που αποτελούνταν από έναν αμπελώνα 9 στρέμματα και ένα συνεχόμενο αγρό έκτασης 13 στρεμμάτων. Το υπό οικοδόμηση εργοστάσιο, στην κατάσταση που βρισκόταν τον Σεπτέμβριο του 1917, με όλα τα μηχανήματά του για την απόσταξη ξύλων καθώς και όλα τα ξύλα που είχαν αγοραστεί από τον Σπυρίδωνα και Παναγιώτη Ασλάνη τα πρόσφερε για 118.000 δραχμές για τις οποίες έλαβε 1.180 μετοχές.
5. Η εταιρεία εισέφερε ένα εμπορικό πλοίο με το διεθνές διακριτικό σήμα HRWK και το οποίο ονομαζόταν «Νέα Ευτυχία».
6. Μεταβίβασε διάφορες απαιτήσεις που είχε κατά τρίτων και έλαβε 148 μετοχές.

Από την πλευρά του ο Αριστόβουλος Ζάννος, ατομικά, εισέφερε στη ΒΙΟ:

1. Ένα εργοστάσιο μηχανοποιείο στην οδό Λένορμαν στη θέση Χαμοστέρνα του δήμου Αθηναίων σε οικόπεδο έκτασης 3.241,55 πήχεων, που περιλάμβανε εφαρμοστήριο, χυτήριο, προτυποποιείο, γραφείο, αποθήκες, μαζί με τα μηχανήματα, αεριομηχανή, αεριογόνο κλίβανο, χυτήριο σιδηρών και ξύλινων προτύπων κασών, χυτήριο χυτοσιδηρών και ξύλινων χειροκίνητων εργαλείων. Το εργοστάσιο αυτό είχε αγοράσει ο Αριστόβουλος Ζάννος στις 27 Ιουλίου 1917 από τους Γεώργιο Π. Βλαχάνη και Δημήτριο Ν. Πετρόπουλο, οι οποίοι εκπροσωπούσαν την εταιρεία Βλαχάνης- Πετρόπουλος.

2. Τρία συνεχόμενα οικόπεδα στην ίδια περιοχή παραπλεύρως του μηχανοποιείου.
3. Τα αποθηκευμένα στο εργοστάσιο υλικά (ξυλάνθρακες, κωκ, λαμαρίνες, σιδηρογωνίες, σιδηροδοκούς, σιδηροσωλήνες, ξύλα, σίδηρο, χάλυβα, βίδες κτλ.) για 122.301 δραχμές.
4. Σε μετρητά 284.625,30 δραχμές

Το εργοστάσιο είχε βάρη και υποχρεώσεις συνολικού ποσού 355.188,60 δραχμές. Για το λόγο αυτό ο Αριστόβουλος Ζάννος έλαβε σε μετοχές ποσό 317.200 δραχμές (συνολική αξία εγκαταστάσεων και υλικών 672.388,60 – 355.188,60 = 317.200). Οι υπόλοιποι έλαβαν μετοχές ανάλογα με τα χρήματα που πρόσφεραν σε μετρητά.

Σύμφωνα με το καταστατικό, το πρώτο διοικητικό συμβούλιο που θα διοικούσε μέχρι το 1924 την εταιρεία αποτελούνταν από τους Αριστόβουλο Ι. Ζάννο, Αχιλλέα Μαυρίδη, Εμμανουήλ Ρως, Ιωάννη Αγαλλίδη, Αλέξανδρο Μαυρομάτη, Δημήτριο Κ. Ζάννο και Μιλτιάδη Α. Ζάννου. Πρώτος πρόεδρος της εταιρείας εκλέχτηκε ο Αχιλλεύς Μαυρίδης.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η Γενική Βιομηχανική Εταιρεία είναι η πρώτη εταιρεία στην Ελλάδα που εισήγαγε το σύστημα της συμμετοχής των υπαλλήλων και εργατών στα κέρδη της.

Επισημαίνουμε, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, ότι οι κλάδοι της εταιρείας που σημείωσαν μεγάλη ανάπτυξη ήταν πλέον εκείνοι που σχετίζονταν με την ανάληψη δημόσιων έργων, δηλαδή οι κλάδοι της μηχανοποιίας και των έργων οδοποιίας. Η γεωργική βιομηχανία επικεντρώθηκε πλέον στην παραγωγή ζύμης και στη παραγωγή ελαίου. Για τα έργα οδοποιίας ιδρύθηκε το 1924 από τους Γ. Αγαλίδη και Μ. Μυλωνά η εταιρεία ΕΡΓΟΝ με την προτροπή του Αριστόβουλου Ζάννου. Οι δύο εταιρείες συνεργάστηκαν στενά.

6.3. Το μηχανοποιείο

Η μόνη δραστηριότητα που δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερα προβλήματα στην αρχή της λειτουργίας της εταιρείας, το 1918, και γνώρισε συνεχή ανάπτυξη

όλα τα χρόνια μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 ήταν εκείνη του μηχανοποιείου και των μεταλλικών κατασκευών.

Το 1921 η διοίκηση της εταιρείας αποφάσισε την αναδιάρθρωση της παραγωγής του μηχανοποιείου με στόχο την επικέντρωση της παραγωγής σε ορισμένα μηχανήματα ευρείας κατανάλωσης στην Ελλάδα, τα οποία πλέον κατασκευάζονταν εν σειρά ώστε να μειωθεί το κόστος και η τιμή πώλησης. Με τον τρόπο αυτό απλοποίησε την εργασία και αύξησε τις πωλήσεις και τα κέρδη. Για το σκοπό αυτό παρήγγειλε μηχανήματα τελευταίου τύπου στη Γερμανία,⁹ τα οποία εγκαταστάθηκαν στο εργοστάσιο το 1922. Τα επόμενα χρόνια το μηχανοποιείο λειτουργούσε εντατικά και απέφερε σημαντικά κέρδη. Η ταχύτατη εξέλιξη του κλάδου αυτού των εργασιών της εταιρείας κατέστησε την εταιρεία εφάμιλλη των ευρωπαϊκών βιομηχανιών. Εκτός όμως από το εμπορικό κέρδος η συνεισφορά του εργοστασίου αυτού ήταν μεγάλη και για τις υπόλοιπες βιομηχανικές δραστηριότητες της εταιρείας, καθώς αναλάμβανε να υλοποιήσει όλες τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις ή επεκτάσεις που χρειαζόνταν τα υπόλοιπα εργοστάσια της ΒΙΟ.¹⁰

Το 1924, έπειτα από επτά χρόνια συνεχόμενης και επιτυχημένης λειτουργίας του μηχανοποιείου, η διοίκηση της εταιρείας αποφάσισε να αυξήσει τις εγκαταστάσεις του με την τοποθέτηση νέων μηχανημάτων μεγάλης αποδόσεως συνολικής αξίας περίπου 2.500.000 δρχ. και με τον τρόπο αυτό να αυξήσει την παραγωγή ελαττώνοντας το κόστος, ενώ με τη χρήση εργαλείων μεγάλης παραγωγής αναπλήρωνε το κενό από την έλλειψη τεχνιτών στην Ελλάδα.¹¹ Η παραγωγή του μηχανοποιείου γνώρισε αλματώδη πρόοδο και τα επόμενα χρόνια.

Η εταιρεία ανέλαβε και εκτέλεσε, έπειτα από διεθνή διαγωνισμό και επί τη βάσει δικής της μελέτης, την κατασκευή και τοποθέτηση μεγάλου σιδηρού υπόστεγου στο αεροδρόμιο Παλαιού Φαλήρου. Για πρώτη φορά η φήμη της εταιρείας υπερέβη τα σύνορα της χώρας και έφερε πολλές παραγγελίες μηχανημάτων από το εξωτερικό. Η έναρξη εξαγωγής προϊόντων του κλάδου της μηχανοποιίας έδινε βάσιμες ελπίδες ότι η βιομηχανία μηχανημάτων στην

9. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1921*, Αθήνα 1922, σ. 5.

10. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1923*, Αθήνα 1924, σ. 4.

11. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1924*, Αθήνα 1925, σ. 5.

Ελλάδα θα μπορούσε να εξελιχθεί και λόγω της θέσης της σε σοβαρότατη εξαγωγική βιομηχανία.¹² Τα επόμενα χρόνια εκτός από την αύξηση της παραγωγής μηχανημάτων εν σειρά η εταιρεία αύξησε σημαντικά τις μεγάλες σιδηρές κατασκευές. Κατασκεύασε ένα μεγάλο μεταλλικό υπόστεγο για τα αεροπλάνα στο Τατόι, δύο μεγάλα υπόστεγα στο αεροδρόμιο Σέδες, πολύ μεγαλύτερα από εκείνο του Τατοΐου, μία μεγάλη μεταλλική στέγη σχήματος πυραμίδας στο νέο Κρατικό Καπνοκοπήριο στην Αθήνα, μεταλλική στέγη στη Δημοτική Αγορά Καρδίτσας, μεταλλική στέγη στον στρατιωτικό Ιππόδρομο στη Λάρισα και μεταλλική στέγη στο Μετοχικό Ταμείο Στρατού κ.ά. Κατασκεύασε επίσης ηλεκτροκίνητους γερανούς φορτοεκφορτώσεως στο λιμάνι του Πειραιά. Η εταιρεία εξειδικευόταν στην κατασκευή αυτόματων ηλεκτρικών ανελκυστήρων (*ascenseurs*). Η μεγαλύτερη όμως επιτυχία ήταν η κατακύρωση από το Υπουργείο Συγκοινωνιών, κατόπιν διεθνούς διαγωνισμού, της εκτέλεσης έξι υδατοφρακτών στο Στρυμόνα.¹³

Οι νόμοι που θεσπίστηκαν το 1929 για την ενίσχυση της εγχώριας βιομηχανίας όπως ο νόμος 2948, σύμφωνα με τον οποίο θα υποχρεώνονταν όλες οι υπηρεσίες, κρατικές, κοινοτικές, δημοτικές και όλα τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου να προτιμούν την ελληνική βιομηχανία με τιμή κατά 20% μεγαλύτερη, όπως και ο νόμος *περί καταργήσεως των ατελειών εισαγωγής των χορηγουμένων μέχρι σήμερα σε διάφορα νομικά πρόσωπα και εταιρείας* και ο νόμος *επί επιστροφής του δασμού των πρώτων υλών κατά την επανεξαγωγή των βιομηχανοποιηθέντων προϊόντων* ενίσχυσαν την ήδη επιτυχή εξαγωγή μηχανημάτων της εταιρείας στην Τουρκία, Αίγυπτο, Δωδεκάνησο και Κύπρο.¹⁴

Το 1934 η διοίκηση της εταιρείας αποφάσισε να συστήσει στο μηχανοποιείο νέο σημαντικό τμήμα για την κατασκευή πολεμικού υλικού, γιατί πρόβλεπε ότι το κράτος θα προχωρούσε στην ανάθεση τέτοιων εργασιών, που ήταν ενδεδειγμένο να εκτελεστούν στην Ελλάδα. Για το λόγο αυτό η

12. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1928*, Αθήνα 1929, σ. 4-5.

13. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1931*, Αθήνα 1932, σ. 5-6.

14. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1929*, Αθήνα 1920, σ. 8-9.

εταιρεία προχώρησε στην αγορά από τη Γερμανία και τοποθέτηση μέσα στο 1934 νέων ισχυρών μηχανημάτων.¹⁵

Και τα επόμενα χρόνια και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο κλάδος της μηχανοποιίας της ΒΙΟ συνέχισε να αναπτύσσεται.

6.4. Ασφαλτωρυχείον Μαραθουπόλεως και βιομηχανία παραγωγής ασφάλτου

Το 1919 ξεκίνησε επίσης ο νέος κλάδος εργασιών της εταιρείας, της εκμετάλλευσης του ασφαλτωρυχείου Μαραθουπόλεως με προπαρασκευαστικές και ερευνητικές εργασίες και επιτυχείς δοκιμές στην άσφαλο. Με τη μέθοδο «macadam d'asphalte» στρώθηκαν πολλοί δρόμοι της Αθήνας και του Πειραιά.

Η διοίκηση της εταιρείας θεωρούσε ότι, εφόσον δεν υπήρχε άλλο ασφαλτωρυχείο στην Ελλάδα (αφού δεν υπήρχε καθόλου άσφαλος στη χώρα), η επιχείρηση αυτή θα παρουσίαζε εξαιρετικά αποτελέσματα στο μέλλον.¹⁶ Για τελειότερη γνώση των ειδικών λεπτομερειών της βιομηχανίας της ασφάλτου, η εταιρεία έκρινε σκόπιμο να στείλει στην Αγγλία ειδικό μεταλλειολόγο για εκπαίδευση ο οποίος στη συνέχεια προσλήφθηκε μόνιμα στην υπηρεσία της. Ο μεταλλειολόγος πραγματοποίησε πολλές δοκιμές πάνω στο υλικό του ασφαλτωρυχείου με πολύ θετικά αποτελέσματα. Οι διαπιστώσεις αυτές οδήγησαν τη ΒΙΟ να αποφασίσει την ίδρυση βιομηχανίας ασφάλτου, από την οποία προσδοκούσε, αν όχι τη μονοπωλιακή χρήση στην Ελλάδα για όλες τις ασφαλτοστρώσεις, τουλάχιστον να προμηθεύει το μεγαλύτερο μέρος της κατανάλωσης ασφάλτου.¹⁷

Το εργοστάσιο ασφάλτου άρχισε να λειτουργεί το 1921 και παρήγε χυτή άσφαλο πρώτης ποιότητας. Η εταιρεία πίστευε ότι σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα θα ήταν σε θέση να καλύψει όλες τις ανάγκες του τόπου, ώστε να μη χρειάζονται πλέον εισαγωγές ξένης ασφάλτου. Για τον έλεγχο του βιομηχανικού αυτού κλάδου η εταιρεία θεώρησε αναγκαίο να συμμετάσχει

15. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1934*, Αθήνα 1935, σ. 4.

16. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1919*, Αθήνα 1920, σ. 4.

17. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1920*, Αθήνα 1921, σ. 5-6.

αρχικά στο 25% του κεφαλαίου της Ανώνυμης Εταιρείας Οδών και Οδοστρωμάτων, που είχε αναλάβει την ασφατόστρωση δρόμων της Αθήνας. Η εταιρεία αυτή ένα χρόνο αργότερα μετονομάστηκε σε ΕΡΓΟΝ. Η συμμετοχή της ΒΙΟ στο 40% της εταιρείας ΕΡΓΟΝ, που ανέλαβε την εκτέλεση μεγάλων έργων τεχνικών και οδοποιίας, απέδωσε καλά κέρδη. Το θέμα της οδοποιίας και οδόστρωσης στην Ελλάδα παρουσίαζε μεγάλο ενδιαφέρον, αφού έπρεπε να εκτελεστούν τεράστια έργα οδοποιίας, απαραίτητα για την οικονομική ζωή.¹⁸

Το 1930, για την προαγωγή του κλάδου της ασφάλτου και την προσαρμογή των προϊόντων αυτού σε νέες επιστημονικές μεθόδους, ιδρύθηκε πλήρες πρότυπο χημείο και εργαστήριο ελέγχου και δοκιμών ασφαλικών προϊόντων *μεθ' όλων των σχετικών εργαλείων και μηχανημάτων, διότι μέχρι τούδε ουδέν τοιούτον εργαστήριο υπήρχε στην Ελλάδα ούτε ιδιωτικόν ούτε δημόσιον.*¹⁹

Το 1931 ανέκυψαν προβλήματα, λόγω διαφωνιών στην ερμηνεία της συμφωνίας που είχε υπογραφεί μεταξύ της ΒΙΟ και της εταιρείας Πausανία Μακρή για την εκτέλεση της σύμβασης οδοποιίας με το κράτος, και η ΒΙΟ βρέθηκε σε δύσκολη θέση.

6.5. Εργοστάσιο ζύμης

Το 1919, μόλις έγινε δυνατή και πάλι η προμήθεια αλεύρων, το εργοστάσιο που υπήρχε επαναλειτούργησε με πολύ καλά αποτελέσματα, τα οποία συνέβαλαν στην απόφαση της διοίκησης της εταιρείας να ιδρύσει νέο μεγάλο εργοστάσιο ζύμης και οινοπνεύματος στην Αθήνα. Με το εργοστάσιο αυτό πίστευε ότι θα βελτίωνε την ποιότητα της ζύμης, θα μείωνε την τιμή του προϊόντος και θα αύξανε τις πωλήσεις. Για τον εξοπλισμό του η εταιρεία προχώρησε στην αγορά νέων μηχανημάτων από την Ευρώπη αξίας 400.000 γαλλικών φράγκων.²⁰

18. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1924*, Αθήνα 1925, σ. 4-5.

19. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1930*, Αθήνα 1931, σ. 6.

20. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1919*, Αθήνα 1920, σ. 6.

Ενώ όμως επικρατούσε αισιοδοξία για τις εργασίες του κλάδου της ζύμης, το 1921 προέκυψαν δυσκολίες που οφείλονταν στην αιφνιδιαστική στέρηση της τελωνειακής προστασίας που υπήρχε στην πεπτιεσμένη ζύμη και στο γεγονός ότι η εταιρεία βρέθηκε αντιμέτωπη με πανίσχυρο και μεγάλο ξένο εργοστάσιο που εισήγε με ατέλεια πεπτιεσμένη ζύμη, τη στιγμή που η πρώτη ύλη φορολογούνταν πολύ υψηλά. Ταυτόχρονα εκκρεμούσε ακόμα η άδεια αποστάξεως που είχε ζητηθεί για την εκ παραλλήλου παραγωγή οινοπνεύματος.

Το Διοικητικό Συμβούλιο αισιοδοξούσε όμως ότι με την ολοκλήρωση του νέου εργοστασίου που κατασκευαζόταν, σύμφωνα με τις τελευταίου τύπου ευρωπαϊκές προδιαγραφές για τέτοιου είδους εργοστάσια, ο τομέας της παραγωγής ζύμης και οινοπνεύματος θα παρουσίαζε τον επόμενο χρόνο ικανοποιητικά αποτελέσματα, με δεδομένο μάλιστα ότι στις αρχές του 1922 είχε επανέλθει η τελωνειακή προστασία της ζύμης και ότι είχε επιτέλους εξασφαλιστεί η άδεια παραγωγής οινοπνεύματος.²¹ Πράγματι τα αποτελέσματα του 1922 ήταν ικανοποιητικά, καθώς οι εγκαταστάσεις είχαν συμπληρωθεί ώστε να γίνεται κατεργασία μελάσας και σταφίδας, είχε γενικευτεί η χρήση της πεπτιεσμένης ζύμης στην αρτοποιία και το παραγόμενο οινόπνευμα ήταν εξαιρετικής ποιότητας.²² Στα μέσα του 1923 η ΒΙΟ ήρθε σε επαφή με δύο εργοστάσια παραγωγής πεπτιεσμένης ζύμης στη Βιέννη και τη Δανία και αγόρασε τα δικαιώματα δύο νέων σημαντικών ευρεσιτεχνιών με αποκλειστικότητα για την Ελλάδα, με δικαίωμα να πουλάει τη ζύμη που παραγόταν με αυτές τις μεθόδους στην Αίγυπτο και την Τουρκία. Η ζύμη ήταν ανώτερης ποιότητας από της Ιταλίας και είχε το πλεονέκτημα ότι διατηρούνταν αναλλοίωτη για πολλές μέρες, ώστε να είναι δυνατή η πώλησή της και στις πλέον απομακρυσμένες επαρχίες. Η εξαγορά των προνομίων και η εγκατάσταση συμπληρωματικών μηχανημάτων, που έδωσαν τη δυνατότητα στο εργοστάσιο να τριπλασιάσει την παραγωγή του που έφτασε τα 3.000 κιλά ημερησίως, στοίχισε 1.500.000 δρχ.²³ Το 1924 το εργοστάσιο ανέπτυξε κανονικά την παραγωγή του, εκτός από αυτήν του οινοπνεύματος, η οποία

21. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1921*, Αθήνα 1922, σ. 4.

22. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1922*, Αθήνα 1923, σ. 3.

23. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1923*, Αθήνα 1924, σ.3-4

ελαττώθηκε τους καλοκαιρινούς μήνες λόγω της ανεπάρκειας νερού από την υπερβολική ξηρασία.²⁴ Τα επόμενα χρόνια ο τομέας αυτός της εταιρείας αναπτύχθηκε κανονικά και δεν φαίνεται να διαταράχθηκε το 1927, όταν ιδρύθηκε στην Ελλάδα και άλλο εργοστάσιο παραγωγής πεπιεσμένης ζύμης, της εταιρείας «Ζύμαι Αρτοποιίας». Η ίδρυση του εργοστασίου ανησύχησε τη ΒΙΟ, καθώς τα κέρδη της μειώθηκαν από αυτό τον κλάδο παραγωγής. Η ΒΙΟ θεωρούσε ότι η ποσότητα ζύμης που καταναλωνόταν στην Ελλάδα δεν δικαιολογούσε την ίδρυση και δεύτερου εργοστασίου.²⁵ Η ανησυχία αυτή αποδείχτηκε υπερβολική στη συνέχεια, καθώς ο κλάδος συνέχισε να αναπτύσσεται κανονικά και τα επόμενα χρόνια. Το 1929 αναστάλθηκε η παραγωγή οινοπνεύματος λόγω μεγάλου ανταγωνισμού και η εταιρεία δέχτηκε να διακόψει την παραγωγή του για μία δεκαετία αποζημιούμενη από την Ένωση των Εταιρειών Οινοπνεύματος.²⁶

Το 1931 και το 1933 ιδρύθηκαν δύο νέα εργοστάσια παραγωγής ζύμης και ο κλάδος αυτός της εταιρείας αντιμετώπιζε πλέον έντονο ανταγωνισμό.

24. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1924*, Αθήνα 1925, σ.4

25. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1971*, Αθήνα 1928, σ.3-4

26. Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, *Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου επί του γενικού ισολογισμού του έτους 1930*, Αθήνα 1931, σ. 7.

7. Ο Αριστόβουλος Ζάννος και η Ανώνυμη Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων. Η συνεργασία του Αριστόβουλου με τους Επαμεινώνδα Χαρίλαο και Νικόλαο Κανελλόπουλο.

Πρόεδρε μου (Λιπάσματα δάνειον 600.000)

Η εταιρία Λιπασμάτων πτωχεύει!

Μόνον ενεργός επέμβασίς σας δύναται να την σώση.

Θερμώς σας παρακαλώ να σχίσητε την παρούσαν μου.

Ο αφοσιωμένος σας

A. I. Ζάννος

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Πέμπτη

Αριθ. 1994

Φίλτατε κ. Ζάννο

Όσον βαθείαν λύπην και αν αισθάνωμαι διά την επικειμένην καταστροφήν μιάς βιομηχανίας διά την οποίαν όλοι είμεθα υπερήφανοι, η λύπη μου είναι διπλή, διότι δυστυχώς είναι απολύτως αδύνατον να πράξω τίποτε περισσότερο από ό,τι έπραξα μέχρι τούδε προς διάσωσίν της.

Απολύτως αδύνατον. Ό,τι ειμπορούσα να κάμω πλησίον της Εθν. Τραπέζης το έκαμα.

Καμμία περαιτέρω ενέργειά μου δεν πρόκειται να φέρη κανέν περαιτέρω αποτέλεσμα. Τούτο το γνωρίζω καλώς, διότι γνωρίζω ότι την επέμβασίν μου ώθησα μέχρι του ακροτάτου επιτρεπομένου σημείου.

Φιλικώτατα υμέτερος

Ελευθ. Βενιζέλος

5. Σχέδιο επιστολής Αριστόβουλου Ζάννου προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Εν Αθήναις τη 30 Ν/βρ 1928.

Πρόεδρε μου, ο μοναδικός σκοπός της παρούσης μου είναι να επισύρω την προσοχήν σας επί μιάς παρανομίας των Αρχών του Κράτους, ως μοι εβεβαίωσεν ο κ. Νικόλαος Κανελλόπουλος, ότι δηλαδή, ενώ υπάρχει νόμος καθ' όν τα εξωτερικά λιπάσματα φορολογούνται, διάφοροι ενδιαφερόμενοι, και δη βουλευταί και υπάλληλοι του Κράτους, βεβαιώνουν τα εναντίον και τελικώς δεν καταβάλλεται ο φόρος! Επειδή όμως ενδέχεται να

επιζητηθή η ατέλεια διά νέου νόμου, εσωκλείω σχετικόν αντίγραφον υπομνήματος της Εταιρίας Λιπασμάτων (προς την Επιτροπήν επί της αναθεωρήσεως των διατάξεων του Δασμολογίου).

Σας παρακαλώ (και εγώ), πολυαγαπημένε μου κ. Πρόεδρε, να εξακολουθήση (υφισταμένη) η ατέλεια ως σύμβουλος του Διοικ. Συμβ. της εταιρίας (άνευ σχεδόν ατομικού συμφέροντος αφού 100 μόνον μετοχάς κατέχω), να εξακολουθήση η υφισταμένη [...] φορολογία (αφού πλείστα εξωτερικά προϊόντα, ών η εταιρία κάμνει χρήσιν, φορολογούνται) μέχρι τουλάχιστον της ανοίξεως του 1929, οπότε η εταιρία δεν θα έχει πλέον ελπίζω ανάγκην αυτής. Αλλά, σας παρακαλώ ιδίως, να καλέσητε σεις ο ίδιος τον κ. Ν. Κανελλόπουλον (χωρίς εννοείται να εννοήση ότι εγώ σας παρεκίνησα εις τούτο) διά να τον ερωτήσητε επί των ανωτέρω. Και άλλοτε σας είπον και ήδη επαναλαμβάνω ότι το μόνον του καίριον ελάττωμα είναι το «μουλαρίσιο» πείσμα του! Προσπαθήσατε, Πρόεδρέ μου, να τον προσελκύσητε! Η στιγμή είναι ευνοϊκή, διότι διαισθάνομαι ότι μόνον εξ ανοήτου (ίνα μη τι άλλο είπω) ψωροφιλοτιμίας εξακολουθεί να μην είναι Βενιζελικός (τον συγκρατεί εις την «αντιβενιζελικότητα του» πρόστυχον –μικρόν– βέβαια αίσθημα, αλλά [...] ας μη ζητώμεν πάρα πολλά!). Υποδείξατέ του την επιθυμίαν σας να επισκεφθήτε τα εργοστάσια της εταιρίας, ερωτήσατέ τον περί των εργασιών της εταιρίας εις [...] Κασσάνδραν, Ερμιόνην κτλ. και θα ενισχυθήτε εις την υφισταμένην ήδη (δεν αμφιβάλλω) πεποίθησίν σας ότι [...] η Εται. Χημ. Προϊόντων και Λιπασμάτων (εις την ίδρυσιν της οποίας κ' εγώ ενεργώς συνέβαλον) είναι μια εκ των μεγαλύτερων (κατ' εμέ η μεγαλύτερα βιομηχ. εταιρία της Ελλάδος). Είμαι πεπεισμένος ότι πολύ θα σας χρησιμεύση εις τας περί της γεωργίας μερίμνάς σας.

Εμπρός, Πρόεδρε μου, καλέσατέ τον, έστω και προς χάριν μου. Δεν φαντάζεσθε πόσον θα χαρώ όταν τον ίδω επί τέλους με την καρδιάν του φίλου σας.

Η αναφορά μου στην Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων γίνεται σε αυτή την εισήγησή μου ως αφορμή για να αναφερθώ στη στενή σχέση που συνέδεε την οικογένεια Ζάννου με τις οικογένειες του Νικόλαου Κανελλόπουλου και Επαμεινώνδα Χαρίλαου. Η σχέση αυτή δεν περιορίστηκε στην επαγγελματική συνεργασία, αλλά ήταν και στενά φιλική μεταξύ όλων των μελών των οικογενειών. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει αβίαστα από την οικογενειακή αλληλογραφία των μελών της οικογένειας μεταξύ των ετών 1912-1914 αλλά και από μεταγενέστερες προφορικές μαρτυρίες.

Οι συνεχείς παρεμβάσεις του Αριστόβουλου στο Βενιζέλο για τη διάσωση της εταιρείας Λιπασμάτων στα τέλη της δεκαετίας του 1920 με αρχές του 1930 αυτήν τη σχέση μαρτυρούν. Είναι χαρακτηριστικό ότι η φιλική αυτή σχέση υπερτερεί της πολιτικής τοποθέτησης, αφού Ζάννοι και Κανελλόπουλοι

βρίσκονται σε αντίπαλα στρατόπεδα. Οι δύο επιστολές που παραθέτω είναι χαρακτηριστικές της σχέσης που υπήρχε.

7. Διασυνδέσεις οικονομικής και πολιτικής εξουσίας

Τόσο οι δύο αυτές επιστολές, που δεν είναι οι μοναδικές, όσο και η απάντηση του Ελευθέριου Βενιζέλου δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται τα επιχειρηματικά συμφέροντα με την πολιτική εξουσία. Ωστόσο, από τα έγγραφα που υπάρχουν στο αρχείο του στο Μουσείο Μπενάκη αλλά και από τις επιστολές που διασώζονται στο αρχείο της οικογένειας φαίνεται ότι η σχέση του Αριστόβουλου Ζάννου και του Βενιζέλου ξεφεύγει από το πλαίσιο της καθαρά επαγγελματικής.

Από την οικογένεια με την πολιτική ασχολήθηκαν ο Κλεάνθης Ζάννος, ο οποίος εκλέχτηκε σύμβουλος στο Δήμο Αθηναίων, ο Δημήτριος Ζάννος, ο οποίος εκλέχτηκε βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων για την περίοδο 1928-1932 και ο οποίος στη συνέχεια υπήρξε αριστίνδην γεροϋσιαστής, ως εκπρόσωπος του βιομηχανικού και επαγγελματικού κόσμου. Σχέσεις προσωπικές με τον Βενιζέλο διατηρούσε ο Μιλτιάδης Μυλωνάς από την εποχή που εργάστηκε στην Κρήτη. Ο αδελφός του Αλέξανδρος Μυλωνάς ασχολήθηκε με την πολιτική και συνεργάστηκε στενά με τον Βενιζέλο.

8. Διασύνδεση τραπεζικού και βιομηχανικού κεφαλαίου

Διαπιστώσαμε ότι η επιχειρηματική δραστηριότητα της οικογένειας συνδέθηκε στενά με την Τράπεζα Αθηνών και η στενή αυτή σχέση οφείλεται και στη φιλία που συνέδεε τον Αριστόβουλο Ζάννο με τον Ι. Πεσματζόγλου αλλά και με άλλα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Τράπεζας. Κάθε άλλο από τυχαίο μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι ο Α. Ζάννος εμφανίζεται ως μάρτυρας στην υπόθεση της Τράπεζας Αθηνών, για να καταθέσει για τον Μάτσα. Αναφορές στην υπόθεση αυτή βρίσκουμε και στην ιδιωτική αλληλογραφία.

9. Σχέσεις με τον τύπο της εποχής

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι την εποχή της σταφιδικής κρίσης και περίπου μέχρι το 1910 υπάρχουν σχέσεις με τον τύπο, τις οποίες διαπιστώνουμε καταρχάς από το γεγονός ότι οι απόψεις του Αριστόβουλου συστηματικά φιλοξενούνται στις στήλες των εφημερίδων *Νεολόγος Πατρών* και *Εμπρός*. Γνωρίζουμε επίσης ότι υπάρχει σχέση φιλίας ή τουλάχιστον οικειότητας με τον Βλάση Γαβριηλίδη της εφημερίδας *Ακρόπολις*. Η έρευνά μου δεν έχει προχωρήσει και στον τύπο του μεσοπολέμου.

10. «Ένας κόσμος άραγε αγγελικά πλασμένος;».

Οι παραπάνω αναφορές στις πολύπλευρες σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας, μεταξύ συγκεκριμένων επιχειρηματικών συμφερόντων, μεταξύ των συμφερόντων αυτών και της πολιτικής εξουσίας, των συμφερόντων αυτών και του τύπου έγιναν γιατί είναι αυτές που διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη ομάδα πίεσης που ενδιαφέρεται για την προώθηση των συμφερόντων της. Εάν η επίτευξη των στόχων της συγκεκριμένης ομάδας βοήθησε ή εμπόδισε και σε ποιο βαθμό τη γενικότερη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας είναι άλλο ένα ερώτημα το οποίο θα πρέπει στο τέλος της έρευνας να απαντηθεί.

Η σύγκρουση της εταιρείας ΒΙΟ με την εταιρεία Π. Γ. Μακρής γύρω από τη σύμβαση της οδοποιίας και η στάση του Βενιζέλου στο θέμα αυτό ασφαλώς μαρτυρούν πολλά, αλλά η έρευνά μου δεν έχει φτάσει ακόμα μέχρι το σημείο αυτό.

Αυτά όσον αφορά τη φανερά πλευρά των πραγμάτων. Όμως υπάρχει και η σκοτεινή πλευρά, που σχεδόν ποτέ δεν έρχεται στην επιφάνεια. Κλείνοντας, ας αναφερθώ και σε μια τέτοια περίπτωση.

Όταν κανείς διερευνά τη διαδρομή μιας οικονομικής δραστηριότητας πάντα αναρωτιέται αν υπάρχει και πού η σκοτεινή πλευρά των πραγμάτων, πρακτικές που ξεφεύγουν από το νόμιμο και το ηθικό με

σκοπό το κέρδος. Αυτή η πλευρά είναι η πιο δύσκολη να διερευνηθεί, γιατί συνήθως λείπουν τα στοιχεία που θα μπορούσαν να την τεκμηριώσουν, αλλά και εδώ έχουμε κάποιες ενδείξεις στις ιδιωτικές επιστολές. Αφορούν υπεξαίρεση χρημάτων από το λογιστή της εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων σε συνεργασία με τον υπάλληλο που επέβλεπε τις φορτοεκφορτώσεις στο λιμάνι του Πειραιά. Το ενδιαφέρον βρίσκεται αλλού όμως, όπως αποκαλύπτουν οι επιστολές. Η εταιρεία φαίνεται ότι φόρτωνε παράνομα και άλλα προϊόντα και έτσι στην αρχή, όταν αποκαλύφθηκε η παράνομη δραστηριότητα, υπήρχε δισταγμός να προσφύγουν στη δικαιοσύνη.

12. Συμπεράσματα

Γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία ότι δύο κυρίως παράγοντες καθόρισαν τον ρυθμό ανάπτυξης της βιομηχανίας στην Ελλάδα:

1. Οι περιορισμένες ευκαιρίες στην ελληνική αγορά (όχι μόνο λόγω του μεγέθους της αγοράς αλλά και λόγω επιπέδου διαβίωσης).
2. Η σπανιότητα τεχνικών γνώσεων ή ικανοτήτων.

Και οι δύο αυτοί παράγοντες δεν ήταν αρκετοί για να εμποδίσουν τη συγκεκριμένη βιομηχανική δραστηριότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από ζωτικότητα. Από όσα αναφέραμε παραπάνω μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα, κατά τη γνώμη μου, ασφαλή συμπεράσματα:

Η επιχειρηματική αυτή δραστηριότητα καταρχάς αφορά δύο συγκεκριμένες περιόδους κατά τις οποίες γνωρίζουμε ότι η Ελλάδα γνώρισε βιομηχανική ανάπτυξη: Η πρώτη περίοδος ξεκινά το 1881 και τελειώνει με τους Βαλκανικούς. Η δεύτερη ξεκινά το 1920, όπου σημειώνονται ιδιαίτεροι ρυθμοί ανάπτυξης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, και τελειώνει με την πτώχευση του 1932. Η πρώτη γενιά της οικογένειας Ζάννου ασχολήθηκε με αυτό που ονόμαζαν και οι ίδιοι «γεωργική βιομηχανία», κυρίως με την παραγωγή κρασιού και αργότερα με την παραγωγή τσιγάρων, ενώ η δεύτερη γενιά ασχολήθηκε κυρίως με τους κλάδους της μηχανοποιίας και της οδοποιίας, αν και συνέχισε να ασχολείται και με τη γεωργική βιομηχανία στους τομείς της παραγωγής ζύμης και λαδιού με αρκετές δυσκολίες στη περίπτωση του λαδιού.

Όλα τα μέλη της οικογένειας που ασχολήθηκαν με τη βιομηχανία είχαν αποκτήσει με σπουδές στο εξωτερικό την απαραίτητη τεχνογνωσία. Δεν παρέμειναν όμως σε αυτές τις γνώσεις. Στο πλαίσιο της βιομηχανικής τους δραστηριότητας συνέχισαν εντατικά τις έρευνές τους για την εφαρμογή πρωτότυπων μεθόδων παραγωγής. Όταν και αυτό δεν έφθανε, απευθύνθηκαν σε ξένους ειδικούς, τους οποίους προσέλαβαν στις εταιρείες τους.

Από όσα αναφέραμε είναι φανερό ότι ο στόχος της βιομηχανικής δραστηριότητας υπήρξε η εξασφάλιση τόσο εργασίας για τα μέλη της οικογένειας όσο και ενός καλού βιοτικού επιπέδου. Οι πανεπιστημιακές σπουδές εξασφάλιζαν την απαραίτητη τεχνογνωσία που βοηθούσε στην ανάπτυξη και εξέλιξη της παραγωγής. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν διαπιστώνουμε καμιά επιφύλαξη στο να προχωρήσουν, όπου και όταν χρειάζεται, σε γενναίες επενδύσεις.

Τέλος πιστεύω ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με ένα πολύ ισχυρό επιχειρηματικό δίκτυο, το οποίο βασίστηκε τόσο στους δεσμούς αίματος που υπήρχαν μεταξύ πολλών μελών όσο και στις στενές σχέσεις φιλίας. Το δίκτυο είχε πρόσβαση στην πολιτική εξουσία, την οποία πίεζε για τη λήψη αποφάσεων που θα ευνοούσαν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες. Για την ευόδωση των στόχων χρησιμοποιούνται και οι διασυνδέσεις με τον τύπο. Μένει να ερευνηθεί αν η περίπτωση αυτή αποτελεί εξαίρεση στην ελληνική πραγματικότητα της εποχής εκείνης ή αντίθετα συνηθισμένη πρακτική.

2/3/2012

N. Παντελάκης